

цілковитого позбавлення церкви як політичного опонента матеріальної бази і на довершення – ізоляцію вищого духовенства під приводом опору вилученню цінностей.¹⁷

На фоні таких масштабних жорстких адміністративних і силових методів виглядають мізерними оголошені в містах і селах, державних і громадських установах губерній так звані “кухольні збори”. Коли в Ольгополі, Бершаді, Могилів-Подільському та інших містах в людних місцях, на базарах, в церквах вивішували кухлі з написом “На допомогу голодуючим”. Безумовно, населення жертвувало свої кошти.¹⁸ Поряд з цим, відбираючи у людей останні копійки, партійні органи дозволяли собі підвищувати заробітну плату, видавати відповідальним працівникам на відрядження та допомогу сотні тисяч крб. Наприклад, першому секретареві Могилів-Подільського повітового комітету КП(б)У Розкольникову була надана одноразова допомога в сумі 100 тис. крб.¹⁹

У 1921-23 рр. поширилась практика прийому в дитячі будинки та в сім’ї дітей з голодуючих губерній. Так, з ініціативи Брацлавського повітового комітету допомоги голодуючим на з’їзді Рад повіту було прийнято рішення про запрошення із голодуючих губерній 6 тис. дорослих та 1 тис. дітей. В інформації відділу народної освіти повіткому КП(б)У відзначалося, що за період з вересня 1921 р. по вересень 1922 р. було прийнято 446 дітей, з них 155 чол. розмістили в сім’ях, 80 – в дитячих будинках.²⁰

Чимало продуктів харчування, коштів у фонд допомоги голодуючим було зібрано Вінницькою районною спілкою споживчих товариств.²¹ За даними Подільського губернського комітету допомоги голодуючим, губерньська спілка зібрала впродовж 1921-22 рр. в 13 – ти повітах біля 800 млн. крб. та відправила в голодуючі губернії тисячі пудів продовольства.²²

Таким чином, огляд джерел, які знаходяться в фондах ДАВО, дозволяє зробити висновок про досить вагомий внесок населення Подільської губернії в фонд допомоги голодуючим у 1921-23 рр. Інша річ, що форми і методи надання цієї допомоги були досить жорсткими, що викликало незадоволення, особливо у селянства. І зовсім незрозумілою для багатьох виявилась ситуація, коли південні райони Вінниччини в 1924-1925 рр. охопила засуха і голод, чому ніякої практичної допомоги від центру населення краю майже не отримало. Чи не таким ставленням влади до населення можна пояснити причину опору подільських селян практично всім заходам, які вона проводила аж до початку 30-х рр. ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО).-ФП.5.-Оп.1.-Спр.20.-Арк.15; 2. Голод 1921-23 рр. в Україні: Зб. документів і матеріалів.-К.,1993.-С.24; 3. ДАВО.-ФП.8.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.53; 4. Голод 1921-23 рр. в Україні.-С.30; 5. Там само.-С.77; 6. ДАВО.-ФП.766.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.111; 7. Див.: ДАВО.- ФП.3.-Оп.1.-Спр.82; ФП.5.-Оп.1.-Спр.5,19; ФП.6.-Оп.1.-Спр.20; ФП.7.-Оп.1.-Спр.47, 147; ФП.8.-Оп.1.-Спр.87,134; ФП.244.-Оп.1.-Спр.65; 8. Там само.-ФП.5.-Оп.1.-Спр.19.-Арк.1; 9. Там само.-ФП.3.-Оп.1.-Спр.35.-Арк. 5, 7, 16, 17, 19, 32; Спр.82.-Арк.1, 4, 9, 17;10. Там само.-Арк.6; 11. Там само.-ФП.5.-Оп.1.-Спр.19.-Арк.1, 3, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 16; Спр.20.- Арк.15; 12. Там само.-ФП.6.-Оп.1.-Спр.5.-Арк.1; 13. Голод 1921-23 рр. в Україні.-С.44-45, 60; 14. ДАВО.-ФП.8.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.219; Спр.87.-Арк.11, 16, 19, 22; 15. Там само. –Арк.6-7; 16. Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України.-1922.-№ 11.-С.189; 17. Див.: Известия ЦК КПСС.-1990.-№4. -С.16-17.; 18. Див.: ДАВО.-ФП.7.-Оп.1.-Спр.147.-Арк.8; ФП.6.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.17-18; ФП.766.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.11, 51; 19. Там само.-ФП.6.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.25, 37; 20. Там само.-ФП.8.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.223; ФП.244.-Оп.1.-Спр.65.-Арк.9; 21. Там само.-ФП.766.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.11, 51, 74; 22. Там само.-Арк.146, 164-166.

Л.П.Громова, А.Б.Пономаренко

РОЛЬ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ПАРТІЙНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ 20–Х РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проблема встановлення радянської влади в Україні набула актуальності після проголошення державної незалежності нашої країни в серпні 1991 року. Виникла нагальна

потреба перегляду концепції, запропонованої та відпрацьованої радянськими істориками за 70 років будівництва соціалізму, згідно з якою встановлення радянської влади відповідало прагненням українського народу і, відповідно, було широко ним підтримано. Перегляд цієї концепції почався з початку 90-х років ХХ століття. Його узагальненим результатом можна вважати монографію Рубльова О.С. та Рента О.П. "Українські визвольні змагання 1917-1920 рр." (К., 1999), підготовлену та видану під егідою Інституту історії України Національної Академії Наук в серії "Україна крізь віки".

Разом з тим, автори узагальнюючої монографії не мали можливості приділити належну увагу всім аспектам висвітлення даної проблеми, показати регіональні відмінності та особливості процесу встановлення радянської влади в Україні.

Вивчення проблеми встановлення радянської влади в Подільській губернії було започатковано ученими Вінницького державного педагогічного університету, які неодноразово обговорювали це питання на обласних історико-краєзнавчих конференціях¹, а останнім часом вмістили з цієї проблеми кілька ґрунтовних статей в журналі "Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету"². Однак автори жодної з цих публікацій не розглядали спеціально питання про роль Червоної Армії в партійному та радянському будівництві того періоду. Тому мета запропонованої статті полягає у спробі бодай частково висвітлити саме цей аспект складного та суперечливого процесу встановлення радянської влади на Поділлі.

У 1920 році радянська влада була встановлена на всій території Подільської губернії, до складу якої входили тоді 12 повітів (Вінницький, Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Ново-Ушицький, Літинський, Летичівський, Жмеринський, Гайсинський, Ольгопільський, Ямпільський, Брацлавський, Могилівський). Адміністративним центром губернії було місто Вінниця. 2 січня 1920 року у Вінниці відбулися партійні збори, на яких було обрано Тимчасовий губком КП(б)У на чолі з А.Хвилею, а 6 січня 1920 року створено ревком, головою якого став К.Подольнин. Отже, розпочався процес створення нових органів влади, нової політичної структури, ядром якої мала стати комуністична партія більшовиків України.

Між тим організація КП(б)У в Подільській губернії була нечисельною. Так, партійний осередок міста Вінниці нараховував лише 35 комуністів.³ Опорою радянської влади на Поділлі, як і скрізь в Україні, була Червона Армія. Наказ №1 по Подільській дільниці визначив місце дислокації військових сил на Поділлі: 60-та СД повинна була взяти під свій контроль Проскурівський, Кам'янець-Подільський, Ново-Ушицький, Летичівський повіти; 24-та СД – Вінницький, Літинський, Жмеринський, Могилів-Подільський; 12-та СД – Брацлавський, Гайсинський та Ольгопільський повіти. Крім того, на територію Поділля на початку 1921 року було передислоковано кавалерійський корпус Червоного козацтва (2 кавалерійські дивізії) під командуванням В. Примакова.

Функції, які виконувала в Україні тих буремних часів Червона Армія, вражають своєю різноманітністю. По-перше, на її багнетах на українські землі була принесена радянська влада, вона ж виступила збройним гарантом її існування.

Початковий етап відновлення радянської влади в Україні пов'язаний з діяльністю Всеукраїнського ревкому, створеного ще 11 грудня 1919 р. як вищого тимчасового надзвичайного органу влади більшовиків на чолі з Г.Петровським. Ревкоми на місцях ставали першими органами революційної влади. Вони спирались безпосередньо на армію. Як тільки та чи інша дивізія вступала на територію одного з повітів Подільської губернії, її командування видавало наказ №1 про створення повітового ревкому, до якого переходила вся влада в місті та околицях. Наказ видавався на підставі постанови ВЦВК від 24 жовтня 1919 р. "Про відновлення Радянської влади в місцевостях, звільнених від неприятеля". Так, книга "Поділля в роки громадянської війни. Документи й матеріали", видана у Вінниці в 1959 році, містить тексти таких наказів по створенню Ольгопільського (1.VI.1920), Ново-Ушицького (16.XI.1920), Тульчинського (10.VI.1920) та Проскурівського (20.XI.1920)

повітових ревкомів.⁴

По-друге, саме армія відіграла величезну (можливо навіть вирішальну) роль в партійному та державному будівництві в Україні. Для кожного, хто цікавився історією партії більшовиків, відомо, які суттєві зміни відбулися в її організації з 1917 по 1921 рік. З невеличкої партії підпільників та засланих, якою РСДРП(б) була в лютому 1917 року, в жовтні 1917 р. вона перетворилась на чисельну і впливову політичну силу, яка користувалась підтримкою народних мас, стала життєздатним політичним організмом, почала налагоджувати реальні зв'язки з народом і саме завдяки цьому зуміла взяти політичну владу в Росії. Але досвід реальної влади та громадянська війна, що була прямим наслідком ленінських рішень, прийнятих в жовтні з метою завоювання влади, змінили партію докорінно. Тепер, тобто на початку 20-х років, вона була чітко організована, об'єднана непорушною дисципліною, непохитна і нетерпима до поглядів, відмінних від власних. Вже почався відрив від мас, які дивилися на неї з острахом та недовірою. Тим паче це стосувалося України, куди радянська влада була принесена на багнетях і не мала широкої соціальної бази.

За цих умов процес створення партійного та державного апарату на місцях перетворився на завдання, розв'язати яке без залучення тієї ж армії було неможливо. Так, вивчення матеріалів, що зберігаються у державному архіві Вінницької області, дозволяє визначити основні тенденції в житті партійних організацій КП(б)У на Поділлі на початку 20-х років та проілюструвати їх фактами і цифрами, запозиченими з офіційних партійних документів.

Закономірно, що у першій половині 1920 року, під час радянсько-польської війни, коли Поділля стало театром воєнних дій, Червона Армія виконувала передусім свою основну функцію – захисту завоювань Жовтневої революції. Військові дії на Поділлі тривали з квітня (в ніч з 27 на 28 квітня польські війська захопили Вінницю) по листопад 1920 р. На 15 серпня 1920 р., коли більшість повітів Подільської губернії знову були зайняті Червоною Армією, губернська організація КП(б)У налічувала 213 комуністів. 50 з них прибули за направленнями ЦК КП(б)У, 77 – політвідділу армії, 10 – Зафронтбюро.⁵ Отже, 70% членів партії становили прибулі з інших місцевостей, з них щонайменше 41% - військові.

Ця пропорція у складі Подільської губернської партійної організації зберігалася і у подальші роки, хоча чисельність самої партії зростала. Так, у 1921-1922 рр. партійна організація КП(б)У в Подільській губернії нараховувала:

Рік	Місяць	Кількість членів
1921	Квітень	1863 ⁶
1921	<i>Травень</i>	1961 ⁷
1922	Липень	3268 ⁸
1922	Листопад	3867 ⁹

Разом з тим, партійні документи того періоду наголошують на тому, що "у зазначену вище кількість осередків та членів партії входять і військові частини, територіальні та прикордонні Особливі відділи, курсанти Партійної школи".¹⁰

Аби з'ясувати кількість військових у складі Подільської партійної організації, скористаємось анкетною для секретарів повітових парткомів КП(б)У Поділля, яка розсилалась, вірогідно, напередодні VI губернської партійної конференції (25-29 травня 1921 р.)¹¹

Повіти	Осередки	Партія
--------	----------	--------

Серія: ІСТОРІЯ

	міські		волосні	сільські	члени	канд.
	цивільні	військові				
Вінницький	17	16	2	9	1126	455
Кам'янець-Подільський	4	2	-	9	71	46
Ново-Ушицький	1	3	-	Немає	72	45
Проскурівський	4	3	4	1	62	4
Літинський	2	1	5	2	50	51
Летичівський	6		1	Немає	38	19
Могилівський	6	4		9	124	57
Гайсинський	4	2	2	Немає	109	61
Брацлавський	5	2	1	4	54	44
Ольгопільський	4	1	4	2	71	38
Ямпільський (Томашпільський)	8	1	2	4	89	96
Жмеринський	3	6	8	6	95	54
Всього	64	41	24	46	1961	970

Про що свідчать дані анкети? З 64 партійних осередків Подільської губернії 41 був створений у військових частинах, що становить 69% від загальної кількості. Вражає мала кількість партійних осередків на селі, причому в окремих районах вони відсутні взагалі, хоча основна маса населення Поділля – селяни. Навіть влітку 1924 року відповідальний інструктор ЦК КП(б)У в своїй доповіді про результати обстеження Подільської губернії змушений був констатувати, що 70% партійної організації становлять люди немісцеві.¹² З іншого боку, "партійні осередки на селі являють собою надзвичайно тонкий і слабкий прошарок... Комуністів "від сохи" нараховується не більше 20 на всю губернію. Таким чином, партія в особі своїх осередків не має коренів в гущі, в глибині селянських мас."¹³

Природнім результатом зростання чисельності правлячої партії стало формування в ній прошарку партійних функціонерів. Той самий відповідальний інструктор ЦК КП(б)У зазначав, що у більшості випадків партійні осередки в Подільській губернії існують не на селі, а в районних центрах, в райвиконкоммах "у складі товаришів, що обіймають ті чи інші громадські посади"¹⁴ Частина цих людей була колишніми військовими, що вступили до партії під час громадянської війни. Взагалі зростання чисельності партійних організацій в Україні, як і на території Російської Федерації, супроводжувалось скороченням пропорції більшовиків дожовтневого періоду. В матеріалах VIII Подільської губернської конференції (2-5 липня 1922 р.) міститься характеристика членів губернської партійної організації за їх партійним стажем. Виявляється, що тільки 3% з них вступили до партії до або протягом 1917 року (105 осіб). Найбільшим приплив нових членів був у 1920 р.-1040 осіб, у 1921 р.- 910 осіб, у 1922 р. – 360 осіб за перші кілька місяців року. З цього робиться слушний висновок: «наша партія – це партія 1921-1922 років».¹⁵

Більшість комуністів того часу сформувалися в боях громадянської війни. Вони практично не мали досвіду революційної боротьби на заводах, уникли в'язниць, заслань, не пройшли теоретичної школи підпілля. Типовим комуністом став тепер не інтелектуал, а комісар у шкірянці та маузером при боці. Серед партійних працівників переважали тепер вихідці з Червоної Армії - неосвічені, теоретично не підготовлені, часто брутальні, але, як правило, хороші організатори. Не можна сказати, що партія в цей час набула цілковито військового вигляду, але більшість партійних функціонерів дійсно вирішували всі проблеми вольовими методами, силою та примусом. Досвід військового часу привів їх до висновку, що сутністю політики є принцип «хто – кого».

Надзвичайно великою, у багатьох випадках вирішальною, була роль Червоної Армії в реалізації соціально-економічної політики партії більшовиків періоду «воєнного

.....
.....
комунізму». Сама присутність в назві політичного курсу слова «воєнний» вказувала як на період його запровадження, так і на методи здійснення. Сутність «воєнного комунізму» полягала, як відомо, у націоналізації фактично всієї промисловості, суворій централізації всіх ресурсів, державній монополії на торгівлю, вилученні у селян надлишків (і не тільки надлишків) сільськогосподарської продукції. Алек Ноув характеризував цей період так: «Облога економіки комуністичною ідеологією. Частково організований хаос. Безсонні комісари у шкіряних тужурках, що працюють цілодобово в марній спробі замінити вільний ринок».¹⁶

Політика більшовиків полягала в тому, що протягом перших років свого режиму брак продовольства розглядався ними як проблема вилучення та розподілу, а не як проблема виробництва. Ленін, як і інші керівники РКП(б), був переконаний, що хліб в селян, зокрема українських, є і треба тільки вміти його взяти. Причому завдяки 600 млн. пудів хліба, які заплановано було взяти з України шляхом продрозкладки, можна було б забезпечити і відбудувати всю промисловість.¹⁷ Отже, збір зерна на потреби міста та армії став в період «воєнного комунізму» питанням «життя та смерті» радянської влади. Оскільки будь-які компенсації селянам промисловими товарами в умовах війни та розрухи виявилися неможливими, залишався єдиний вихід – запровадити метод реквізицій за допомогою такого механізму як робітничі загони і комітети бідноти (в Україні – комнезами). Створенню та діяльності цих загонів було присвячено щонайменше 3 декрети Раднаркому, видані у перший тиждень квітня 1918 року. Перший з них уповноважував профспілки, фабзавкоми, міські та повітові ради організувати продовольчі загони з «робітників і найбідніших селян» і направляти їх в зернові губернії з метою «здобути хліб за твердими цінами або за рахунок вилучення в куркулів». Другий декрет зобов'язував губернські та повітові ради, комнезами та профспілки організувати аналогічні загони для збирання врожаю. Третій детально регламентував організацію і структуру таких загонів, що повинні були складатися з «не менш ніж 25 осіб з числа безумовно чесних і відданих революції робітників та найбідніших селян».¹⁸

Однак нерозуміння селянами дивовижної логіки класової солідарності та насильницькі методи вилучення в них хліба в рахунок продрозкладки призвели до масового опору, який у більшовиків дістав назву «політичного бандитизму». За цих умов на армію покладалися два завдання: придушити збройний опір та допомогти продзагонам у вилученні хліба. Так, в травні 1921 року, звітуючи про виконання плану продрозкладки, Подільський губком серед причин його невиконання називає «відсутність транспорту та ненадання збройної сили у розпорядження робітників»¹⁹

Документи, що зберігаються у державному архіві Вінницької області, містять безліч свідчень того, що саме Червона Армія стала вирішальною силою у збиранні продрозкладки в Україні, зокрема в Подільській губернії.

Отже, Червона Армія, яка принесла на своїх багнетах Радянську владу, відіграла вирішальну роль у формуванні партійного та державного апарату Подільської губернії на початку 20-х років: а) у 1920-1922 рр. військові становили не менше 70% членів губернської партійної організації; б) переважна більшість партійних та державних функціонерів того періоду пройшла школу громадянської війни в лавах Червоної Армії; в) основними методами роботи партійного та державного апарату тих часів, зокрема у проведенні політики "воєнного комунізму", були методи примусу та репресій, що закономірно впливали з більшовицького принципу "хто-кого".

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воловик В.П. Деякі концептуальні питання історії Поділля (1917-1920 рр.) // Тези XI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С.3-5; Воловик В.П., Стопчак М.В. Селянство Поділля в боротьбі проти більшовицької влади// Тези доповідей і повідомлення XIX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С.41-43; 2.Воловик В.П., Зінько Ю.А. Останні події Української

революції 1917-1920 рр.// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. Вип.3. – Вінниця, 2001. – С.41-45; 3. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1980. – С.87; 4. Поділля в роки громадянської війни: Документи й матеріали. – Вінниця, 1959. – С.357, 358, 360, 405; 5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.1. – Оп.1.- Спр.212. – Арк.1; 6. Там само. – Арк.4.; 7. ДАВО. – ФП.1. – Оп.1. – Спр.1 – Арк.41.; 8. ДАВО. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.53.; 9. ДАВО. - Ф.1. – Оп.1.- Спр.212. – Арк. 29; 10. ДАВО. - Ф.1. – Оп.1.- Спр.212. – Арк.4; 11. ДАВО. - ФП.1. – Оп.1.- Спр.1. – Арк.41; 12. ДАВО. - ФП.1. – Оп.1.- Спр.31. – Арк.2; 13. Там само. – Арк.5; 14. Там само. 15. ДАВО. - ФП.1. – Оп.1.- Спр.2. – Арк.55; 16. Хоскінг Дж. Історія Советського союзу.1917-1991. – Смоленск,2001. – С. 66; 17. Ленін В.І. Заключне слово на нараді голів повітових, волосних і сільських виконавчих комітетів Московської губернії. // Повне зібрання творів. – Т.41. – С. 347; 18. Собрание узаконений, 1917-1918. - № 57. – С.633; №62. – С.677; 19. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.212. – Арк.1.

О.О. Стадник

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО І КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПОДІЛЛІ В 1920-30-Х РР.

В період непу радянська влада постійно надавала великого значення розвитку освіти і культури в українському селі.

Мирне господарське будівництво потребувало кваліфікованої робочої сили, здатної осмислено будувати нові засади економічного розвитку країни, формувати нове освітнє і культурне середовище. Ці питання можна було вирішувати через ліквідацію неписьменності і формування нової інтелігенції.

Питання формування освітнього і культурного середовища на Поділлі у 1920-30-х рр. цікавили досить широке коло істориків, краєзнавців. В українській радянській історіографії це праці Шевчука Г.М. “Культурне будівництво на Україні (1921-1925 рр.)”.(К.,1963), Михайлова О.О. “Допомога міста селу в піднесенні культури” (К.,1963), Даниленка В.М., Касянова Г.В., Кульчицького С.В. “Сталінізм на Україні: 20-30 рр. (К.,1991) та ін. Цінність названих праць полягає в тому, що в них міститься не тільки конкретний матеріал, але й узагальнення та осмислення тих історичних процесів, зокрема в галузі культури, які відбувалися на Україні. Останнім часом побачили світ праці, які з нових позицій оцінюють проблеми розвитку освіти і культури на Поділлі (П.С. Григорчук, Ю.А.Зінько, О.Г.Лойко, С.С.Плахотнюк та ін). Проте спеціальної праці про культурний розвиток на Поділлі в 20-30-ті рр. на сьогодні ще немає.

Після утвердження більшовицької влади в Україні розпочались перетворення в культурно-освітній галузі, відбувався процес створення осередків освіти, науки, а разом з цим формування національної інтелігенції.

Першим важливим кроком на шляху ліквідації культурної відсталості була ліквідація неписьменності. Виконуючи заклик “Геть неписьменність!”, проголошений в ході культурної революції, більшовицька влада створювала пункти ліквідації неписьменності та школи. Все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміло читати й писати, повинне було вчитись. Неписьменні, зайняті на підприємствах, в дні навчання звільнялись на дві години від роботи із збереженням заробітної плати.¹ Так, на Тростянецькому цукровому заводі лікнепом було охоплено 490 чоловік.² У Подільській губернії на жовтень 1924 року нараховувалось 1566 ліквідпунктів неписьменності.³

Радянський уряд, який поставив мету збудувати новий соціально-економічний устрій, сприяв створенню нових типів шкіл і підходів у викладанні. Система наросвіти складалась з початкової, середньої, вищої та допоміжної форм освіти.

Початкову освіту давала трудова школа, яка поділялась на одноконцентрову – перших чотири групи, і двоконцентрову – останніх чотири групи після чотирирічки.⁴ В перших-четвертих класах учні вивчали рідну мову, арифметику, краєзнавство, природознавство, географію, вчилися малювати, співати, ліпити, займалися фізкультурою та ручною працею. В п'ятих-сьомих класах вивчалися українська і російська мови і література, історія,

.....
.....
математика, фізика, хімія, природознавство, географія, малювання, співи, фізкультура. Вивчення історії і географії України, української мови та літератури в школах запроваджувалось вперше. Семирічна школа охоплювала навчання дітей віком від 8 до 15 років. За декретом уряду всі громадяни УСРР повинні були мати освіту не нижче чотирирічки. Ті учні, які виявили здібності до навчання, мали змогу продовжити його в старших групах семирічки.

В Подільській губернії, крім українців, проживали поляки, євреї, росіяни. Для них існували школи, в яких вивчались рідні мови та культура.

На 1924 рік на Поділлі налічувалось 2016 трудових шкіл, з них 1752 були українськими, 91 – єврейська, 71 – польська. Навчалось у них 168771 чол.⁵

До середини 30-х років було завершено уніфікацію системи народної освіти і утверджено три типи шкіл: чотирикласна, семикласна і десятикласна середня школа. На 1940 рік у Вінницькій області нараховувалось 1540 середніх шкіл, в яких навчалось 366, 7 тис. учнів.⁶

Проте матеріальне забезпечення шкіл було недостатнім. На утримання навчальних закладів не вистачало коштів. Школи були забезпечені меблями лише на 40%.⁷ Не вистачало підручників, та й ті закупувались здебільшого за кошти батьків учнів. Уряд дбав про поліпшення такого становища. 12 лютого 1933 року ЦК ВКП(б), а 11 травня того ж року ЦК КП(б)У прийняли однакові постанови “Про підручники для початкової та середньої школи”, які передбачали створення єдиних стабільних загальноприйнятих шкільних посібників.⁸

Низькою була заробітна плата вчителів, інколи вони її не отримували місяцями. В 20-х роках зарплата вчителя не забезпечувала його прожиткового мінімуму. В 30-х роках вона дещо підвищилась, проте оплата праці міського і сільського вчителя суттєво відрізнялась. Так, на 1937 рік вчителі I-IV класів у містах отримували 282 крб., у селах – 226 крб. на місяць, вчителі V-VII класів – відповідно 341 і 286 крб., вчителі VIII-X класів – 372 і 336 крб.⁹ Самі вчителі не завжди мали відповідну освіту для того, щоб забезпечити високий рівень викладання. Так, у Жмеринському районі з 98 вчителів вищу освіту мали 25 чоловік, решта – лише середню.¹⁰ На 1937 рік у Вінницькій області налічувалось 24 тис. вчителів, проте вищу освіту мали всього 2578 чол., незакінчену вищу – 1040, середню – 10171 і не мали навіть середньої освіти 10100 чол.¹¹ Отже, майже половина педагогів не мала необхідної освіти. Наслідком такої ситуації був низький освітній рівень населення. Повністю не була подолана неписьменність: на 1 січня 1938 року у Вінницькій області неписьменними залишалось 37654 чоловік, малописьменними – 51269.¹²

В 20-30-х роках країна потребувала спеціалістів для роботи в різних сферах господарства. На Поділлі існувало чимало закладів професійної освіти – профтехшколи, технікуми, які готували спеціалістів вузького профілю. В губернії налічувалось 6 технікумів, де навчалось 112 чоловік, 28 соціально-економічних шкіл на 1558 чоловік, 2 будівельні школи з 44 учнями, 5 механічних шкіл з 118 учнями, 17 технічних шкіл з 881 учнями, 14 агрономічних шкіл з 202 учнями, 2 ремісничі школи з 30 учнями, 14 педагогічних шкіл з 565 учнями, 5 медичних шкіл з 134 учнями, 2 школи по цукроварінню і 10 різних курсів.¹³

В 1920 році були створені трирічні педагогічні курси, згодом реорганізовані в український педагогічний технікум. У 1937 році його було перейменовано в педагогічну школу ім. І.Франка, яка готувала вихователів дошкільних установ та вчителів початкових шкіл.¹⁴ В технікумі нараховувалось 13 викладачів і навчалось 113 студентів.¹⁵

Вінницький європедтехнікум було відкрито у 1924 році на кошти місцевого бюджету при допомозі Євтовариства. Тут навчалось 88 студентів і викладало 11 вчителів.¹⁶

У жовтні 1921 року у м. Вінниці було відкрито фармацевтичну школу, яку в грудні реорганізовано у фармацевтичний технікум. У 1925-1926 рр. тут працювало 25 педагогів і навчалось 156 чоловік.¹⁷

На Поділлі працювали сільськогосподарські технікуми в с. Сутиски Тиврівського району, у м. Хмільнику та Могилеві-Подільському. Оскільки сільське господарство мало

велике значення для розвитку Подільської губернії, головним завданням профосвіти було зміцнення бази сільськогосподарської освіти та підтримка професійних шкіл. Проте не завжди була змога вирішувати ці питання позитивно. Так, за повідомленням інспектора народної освіти Вінницької округи, у 1924 році було закрито Літинську агрономічну школу та дві трудові школи, оскільки у місцевому бюджеті не було коштів на їх утримання.¹⁸ За недостатністю коштів уряд змушений був встановити плату за навчання. На Поділлі щомісячна плата становила від 0,5 до 7 товарних карбованців.¹⁹

Все ж, незважаючи на труднощі, система професійно-технічної освіти продовжувала розвиватись. На 1933 рік у Вінницькій області існувало 63 технікуми.²⁰ За рівнем знань з фаху випускники технікумів не поступались перед випускниками вузів, які готували керівників або організаторів широких галузей народного господарства чи державного будівництва і повинні були давати всебічні знання. Таких інститутів Вінницька область налічувала 9.

В 1920 році був створений Вінницький інститут народної освіти. Він складався з гуманітарного, фізико-математичного та природничо-географічного факультетів. Інститут готував спеціалістів усіх галузей народної освіти – дошкільної, шкільної та позашкільної.²¹ Вуз перебував у важкому матеріальному становищі, слабкою була матеріальна база, але до 1930 року путівку в життя отримали 144 випускники. Так, у 1920 році тут навчалось 212 студентів, у 1923-1924 рр. – 149 чол., працювало 20 викладачів. Інститут мав власну бібліотеку, яка налічувала 4738 томів літератури науково-педагогічного та соціально-політичного змісту.²²

З 1930 року ВІНО було перейменовано в інститут соціального виховання, метою якого стала підготовка вчителів для семирічних трудових шкіл старшого концентру (ФЗУ та ШКМ). Було відкрито 3 курси з 4 відділеннями: агробіологічним, техніко-математичним, історико-економічним, мовно-літературним. При інституті працювало 3 робітфаки. Термін навчання тривав 3 роки.²³

В 1933 році вуз знову було перейменовано, тепер – в педагогічний інститут.

Фармацевтичний технікум м. Вінниці було реорганізовано у фармацевтичний інститут. У 1935 році було відкрито медичний інститут. На перший курс було набрано 250 студентів, 83% яких були робітниками і селянами. В інституті працювало 9 професорів і 50 асистентів.²⁴

У Вінниці існував робітничий університет, який підвищував культурний рівень робітників місцевих підприємств та готував технічні кадри для промисловості і сільського господарства. Університет мав такі відділи: будівельний, електромеханічний, хімічний, колгоспний, соціальної перебудови побуту, єврейський. Курс навчання становив 3 роки. На початку 1930-1931 рр. тут навчалось 853 студенти.

Вищі навчальні заклади відкривались і в інших містах Поділля. Так, у м. Кам'янці-Подільському існували інститут соціального виховання та інститут птахівництва, заснований у 1939 р на базі колишнього сільськогосподарського інституту.

На 1940-1941 рр. у Вінницькій області налічувалося 4 вищих навчальних заклади, в яких здобували освіту 6542 студенти, 31 технікум та інші середні спеціальні заклади, в яких навчалось 7748 чол.²⁵

Велике значення для навчання мали бібліотеки. У Вінницькій окрузі на 1927-1928 рр. налічувалось 258 сільських бібліотек, у фондах яких зберігалось 72416 книг, 73 пересувні бібліотеки з 14400 книгами. У Вінницькій обласній бібліотеці ім. Тімірязєва знаходилось 60 тисяч книг.²⁶ На 30-ті роки кількість бібліотек значно збільшилась, на 1940 рік на Вінниччині нараховувалось 1268 бібліотек, із них 1079 – на селі.²⁷

Отже, в 20-30-х рр. нова влада вирішувала важливу проблему по піднесенню культурного рівня населення. Цей процес відбувався у надзвичайно важких умовах зруйнування і хаосу. Але справа зрушила з місця – відбувалась ліквідація неписьменності, поступово встановилась єдина система освіти, використовувались нові методи навчання і

виховання. Середньою школою було охоплено близько третини учнів. Збільшувалось будівництво шкіл, що дало змогу ліквідувати навчання в третю зміну.

Проте система освіти мала суттєві недоліки. Одним із них став розрив між загальноосвітньою, спеціальною середньою та вищою школами, а також відрив теорії від практики в спеціальних навчальних закладах.

Важливими проблемами школи були нестача підготовлених вчительських кадрів та також слабе матеріальне забезпечення. Вчителям не дозволялося відступати від навчальних планів та програм, що не давало можливості творчого підходу до навчання. Сталінська система придушувала в зародку будь-яке відхилення від регламентованої лінії поведінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні (1921-1925 рр.).-К.,1963.-С.48; 2. Михайлов О.О. Допомога міста селу в піднесенні культури.-К., 1963.-С.131; 3 Шевчук Г.М. Вказана праця.-С.57; 4 ДАВО. Р.256.-Оп.1.-Спр.83.-Арк.238; 5. ДАВО.-Ф.(П)-1.-Оп.1.-Спр.419.-Арк.213; 6. Вінницька область в цифрах. Статистичний збірник.-К., 1964.-С.215; 7. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.10.-Арк.515; 8. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30 роки.-К.,1991.-С.238; 9. ДАВО.-Ф.(П)-136.-Оп.9.-Спр.437.-Арк.110; 10. ДАВО.-Р-256.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.151-152; 11. Зінченко А. Від байдужості до вболівань //Радянська освіта. - 2 жовтня 1990 р.; 12. ДАВО.-Ф.(П)-136.-Оп.9.-Спр.437.-Арк.113; 13. Подольский пролетарий.- 15 июля.-1921 г.; 14. ДАВО. Путівник архіву.-С.179; 15. ДАВО.-Р-256.-Оп.1.-Спр.1138.-Арк.1, 9, 13; 16. ДАВО.-Р-256.-Оп.1.-Спр.1137.-Арк.1-4; 17. ДАВО.-Р-256.-Оп.1.-Спр.1141.-Арк.1-3; 18. ДАВО.-Р-256.-Оп.1.-Спр.10; 19. Шевчук Г.М. Вказана праця.-С.158; 20 ДАВО.-Ф.(П) 457.-Оп.1.-Спр.135.-Арк.3-5; 21. ДАВО. Путівник архіву.- С.178; 22. ДАВО.-Ф. 1941.-Оп.1.-Спр.5.-Арк.67; 23. Вся Україна та АМСРР.1931.-С.ХХУІ; 24. ДАВО. Ф.(П) 136.-Оп.6.-Спр.606.-Арк.5; 25. Вінницька область в цифрах. Статистичний збірник.-К.,1964.-С.220; 26. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.722.-Арк.75; 27. Вінницька область в цифрах...-С.221.

В.І. Петренко

ПОДІЛЛЯ У 1930 – 1931 РОКАХ: ПОЧАТОК ВЕЛИКОГО ГОЛОДУ

За час незалежності України, особливо в останні роки, які пройшли під знаком відзначення 70-річчя пам'яті жертв голодомору 1932–1933 рр., опубліковано чимало наукових, документально-публіцистичних праць про трагічний період в історії нашого народу.

Вагоме значення для вивчення і подальшого дослідження причин, передумов, перебігу і наслідків голодомору 1932-1933 рр. мають академічні фундаментальні видання. В першу чергу, це стосується ґрунтового наукового дослідження “Голод 1932 – 1933 рр. в Україні: причини та наслідки” (керівник авторського колективу В.І. Марочко),¹ яке стало першим на дану тематику в Україні. В його написанні взяли участь понад 30 вчених-науковців. У книзі подається огляд архівних джерел, а також наукової, публіцистичної й художньої літератури про голод 30-х років. В кінці досліджується історія голодомору 1932–1933 рр. в Україні, розкриваються його витоки, аналізується механізм морення терором голоду, простежуються руйнівні наслідки голодного лихоліття для українського етносу, висвітлюється боротьба за повернення українцям і всьому світові правди про голодомор.

Зокрема В.І. Марочко в статті “Політика тотального вилучення хліба в українському селі: геноцид проти селян”,² прослідкувавши насильницькі методи хлібозаготівельних кампаній 1928-1933 рр., розкриває складну ситуацію з продовольством в Україні в 1931 р. Автор є одним із перших учених, які датують початок голодомору 1931 роком. В 1991 р. в статті “Голод на Україні (1931-1933 рр.): причини та наслідки”³ автор стверджував, що голод розпочався в 1931 р., а в 1932 р. – набув масових масштабів.

Серед інших праць, в яких міститься інформація про голод у 1931 р., насамперед привертає увагу документальне видання 1992 р. “Колективізація і голодомор на Україні 1929–1933: Збірник документів і матеріалів” (упорядники Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна).⁴ У виданні містяться дані про те, що голод розпочався в Україні в 1931 р., масовим він став у 1932 р., а в 1933 р. вже вирував голодний мор.